

YÜZ ELLİ YIL ÖNCE - CHAMPOLLION HIYEROGLİFLERİN GİZİNİ ÇÖZMÜŞTÜ

Pemet LANGLEY - DANYSZ

Jean-François Champollion Hiyeroglifleri çözerek eski Mısır Medeniyetini en küçük ayrıntılarına kadar tanımamızı sağlamıştır. Ancak bu yazıyı kimin geliştirdiği hâlâ bilinmemektedir.

Tam yüzelli yıl önce, Jean-François Champollion Mısır'a yaptığı yolculuğun ve yirmi yıldan daha fazla süreden beri rüyalarında gördüğü araştırmanın sonuna gelmişti. Arkeolog Toskanalı Rosellini ile beraber 1828'de yaptığı onsekiz aylık bu gezide şimdiki Assuan Barajının yukarılarındaki Nubie'nin sınırlarına kadar çıkmıştı. Eski Mısır medeniyetinin en yüksek düzeyi diye bilinen Karnak, Luksor, Denderah, Ebusimel, Teb, Memfis ve şüphesiz Gize piramitlerinin hiç biri onun tutkulu araştırmalarından kaçmamıştır. Bütün hayatının başlıca eseri olan hiyerogliflerin çözümünü kanıtlamak için firavunlar ülkesine gitmişti. Mısır'daki uzun gezisi sırasında, mezarların duvarlarına resmedilmiş ya da tapınakların yamaçlarına hakkedilmiş kitabeleri asırlardan beri okuyabilen ilk kimse olmanın heyecanını yaşadı.

Sağlığı pek iyi olmayan çelik iradeli bu adamın olağanüstü amacı onun bütün varlığını Mısır medeniyeti ile doldurmuştu. Çocukluğunda lisan öğrenmek için özel bir yetenek göstermişti. Henüz 11 yaşındayken hayal ve kaprise dayalı bir öğretime rağmen grekçe, latince ve ibrance biliyordu. İki sene sonra arabça, kaldece, eski Suriye dili nin (siriyak), hemen arkasından fariş, habeşçe ve kıptî lisanlarının etüdüne girişiyordu. Bunlar eski Mısır'da konuşulan dilin en son şekilleriydi.

Grenoble lisesindeki 1804 den 1807 ye kadar süren öğreniminden sonra arkeoloji bilgini ve üniversite kitaplığının sorumlusu ağabeyinin samimi vasiligi altına girdi. Harikulâde ve fakat düzensiz bir öğrenci olan genç Champollion, henüz onyedisini doldurmadan Grenoble akademisinin muhabir üyeliğine kabul edildi ve doğu dilleri okulunun ve Fransa kolejinin derslerini takip etmek üzere iki sene için Paris'e gitti.

Ondokuz yaşında Grenoble edebiyat fakültesinde tarih öğretimi sorumluluğunu yükledi. 1812 yılında da asaleten profesörlüğe tayin edilecekti.

Birinci Napolyon'un kaderi ile bağlı heyecanlı hadiselerle dolu iki yıldan sonra, iki kardeşin değişmeyen bir idare denemesi ve onun düşmesi ile ceryan eden pekçok acıklı olay sonunda görevinden azledildi. Jean-François Champollion parasız kaldığından birkaç ay öğretmenlik yaptı. Arkadaşlarının ve profesörlerin genelleşmiş düşmanlıklarına ve bu hareketli döneme rağmen, 1822 de hiyeroglif yazı sistemini keşfetti. Bu kıskançlık, düşmanlık ve zorluklar Mısır yolculuğundan dönüşüne kadar sürecekti. Siyasal değişiminin lütfu ile kral Louis-Phillippe tarafından 1831 de Fransız kolejine, profesörlüğe atandı. Bir kaç ay sonrada arkasında değerli ve orijinal bir eser bırakarak öldü.

Onaltı yaşında yazdığı ilk eseri şu başlığı taşıyordu: *Eski Mısır'ın coğrafyası, dini, dili, yazıları ve tarihi üzerine anılar. Mısır grameri* adlı eser ise ölümü sırasında tamamlandı, *Mısırca lügatının* da kardeşinin gayretleriyle ancak 1836 da birinci cildi ve 1841 de de ikinci cildi basıldı. Zaman buldukça özellikle günlük hayata uygulanması için eski Mısır yazıları yanında eski Mısır dili ve en önemlileri hiyeroglif yazısına ait bir çok kitap ve çok sayıda makale yazmıştır. Gençliğinde başlamış bulunduğu kıptî dili üzerinde çok

Hiyeroglif metinlerdeki oval çizgiler içerisinde alınmış kelimeler, işaret grupları Ejiptologların dikkatini daima çekmiştir. Champollion'dan önce bir çok araştırmacı bunların hükümdar isimlerini belirttiklerini tahmin etmişlerdir. Fakat firavunlardan Ramses, Tutmes, Ptoleme'nin isimlerini ilk önce o çözmüştür.

çalışıyordu. Bu lisani Fransızca kadar iyi biliyordu. "Aklına gelen her şeyi" kıptçe'ye tercüme ediyordu. Yalnızken öğrenci odasında kıptçe konuşarak kaldığı yerde çevresindeki herkesi korkutuyordu.

Dikkate şayan bir gramerci, Doğu Akdeniz bölgesiyle ilgili bilgiyle tek kelimeyle bir masal kahramanı gibidir. Fakat Champollion yalnız bir dilci değil, bir arkeolog ve Mısır'ı en iyi tanıyan biridir. Her anıtı, fakat onu her kabartması, her freski ve her inceliğiyle, bilmektedir. Bir papirüsün yazıldığı devri, bir şeyin köken ve türünü derhal tanımaktadır. Mısır'a seyahati sırasında yalnız hiyeroglifleri okumakla kalmamış firavunların, şehirlerin ve Mısır'ın vergi ödeyen halkının isimlerini de yanlışsız öğrenmiştir.

Louvre Mısır müzesinin kuruluşunu da ona borçluyuz. 1824 de gittiği ve boş zamanlarında çok sayıda dikili taş ve yaklaşık ikiyüz papirüsü incelediği Turin'den, yüzonyedi sandık halinde bulup ortaya çıkardığı, eski haline getirdiği ve tarihlendirdiği parçaları Paris'e nakletti. Hiyeroglifi çözdüğü 1829 yılında, Mısır Hidivi Mehmet Ali Paşa'nın şahsi armağanı Louxor dikili taşıyla Concord meydanının süslenmesini de Paris ona borçludur. Böylece 1822 ile 1832 arası on yıllık devrede Champollion yalnız başına Ejiptolojiyi ve Mısır arkeolojisini yarattı.

Bu Mısır tutkusu ona nereden geliyordu?

Rosetta taşı

Bonapartın 1799 da Mısır seferini yapmasından on seneden daha az bir süre geçmişti. Üç seneden fazla sürmeyen bu geçici askeri serüven ejiptoloji için umulmadık sonuçlar verdi. Birinci konsül beraberinde bir grup bilgin, geometri uzmanı, desinatör götürmüştü. Onlara bölgenin arkeolojik zenginliklerinin sayımını yapması, o zamanki ve eski abidelerin incelenmesi, ölçülmesi, kitabelerin kopya edilmesi görevleri verilmişti. Bu komisyonun çalışmaları *Mısırın Tarihi* adıyla 1808 den itibaren büyük bir külliyat halinde yayımlanmaya başlandı. Bu arada, 1800'lerde, gerçek bir ejiptomani eski Mısır tutkusu, Avrupa'ya sarmıştı. Bizzat Napoléon tarafından bu moda Fransa'da teşvik edilmişti. İngiltere'de British Museum hesabına Nil Vadisindeki mezarları, tapınakları ve çevrelerini yağmalayan Belzoni de, yolculuk ve maceralarının hikâyesini yayımlamıştı. Kitabı en çok satılan kitaplardan birisi oldu ve gençler içinde bir özeti yapıldı. Her yerde kârlı bir Mısır eşyası alışverişi gelişti. "Mısırvari" desenli renkli kâğıtlar imal edildi. Mobilya imalatçıları eşyalarını Sfenks ve Tapınaklardan kopya edilmiş motiflerle süslediler.

Yeniden İtalyan rönesansı devrindeki gibi, Mısır'a yapılan ilk seyahatin hikâyelerinden sonra, ne oldukları asla anlaşılmadan Mısır şekil ve yazıtlarına heveslenildi. Ancak yazılar çözülmeliklerini korudular ve sessiz kaldılar. Yedi asır süreyle önce Grek, sonra Romalıların egemenliğinde eski Mısır dili kaybolmuştu ve hiç kimse o zamana kadar ona hayat veremedi.

British Museum'da bulunan hiyeroglifle yazılmış bu papirüsün solunda kral kâtibi ve karısını tapınıırken, sağında ise kara leylek başlı tanrı Tut görülmektedir. Hiyeroglifler uzun zamandan beri düşey sıralar halinde, hieratik ve demotik yazı ile basitleştirilmiş ve işlek hale getirilmiş bir tür olup arapça gibi sağdan sola yazılıyordu. Mısırın Grek ve Romalılar tarafından işgali dönemine ait Rosetta taşı gibi belgelerde aynı şekilde yatay sıralar halinde yazılıdır.

Bu husus araştırma ve bilginlerin hatası değildir. Henüz onyedinci asrın ortalarında Jesvit Athenase Kircher kıptî dilinin yardımı ile hiyeroglifleri çözebileceğini düşündü. Bu başlangıç Champollion'un ispatladığı gibi zorunlu, fakat yetersizdi. Kıptî dili grek alfabesiyle yazılıyordu ve doğrudan doğruya hiyeroglif yazılara uygulanamıyordu. İncilin ve diğer dinsel metinlerin kıptî dilinde tercümesi, hiyerogliflerin

fazla hayal dolu manalarına rağmen Kircher'ı bir yere götürmedi.

Kircher'den sonra hiyerogliflerin çözülmesinde ilerlemek için, küçük bir adım, beklenmiyen bir olayın vuku bulması gerekti. Bu olay da Rosetta taşının bulunmasıdır. 1799 yılında istihkâm yüzbaşı Bouchard İskenderiye yakınındaki Rosetta yöresinde siper kazarken üzerinde üç

farklı yazıt bulunan bazalt bir plakayı topraktan çıkardı. İlk ikisi eski Mısır'ca olup birisi hiyeroglif ile diğeri demotik yazı tarzı ile, üçüncüsü grekçe yazılı idi. Grekçe metin aynı terimleri ihtiva ettiğine göre, ancak birincisinin tercümesi olurdu. Plakanın M.Ö. 196 da hükümdar Ptoleme Epifan'ın şerefine gömüldüğü saptandı.

Bu dökümanın keşfi eski dil uzmanları ve oriyantalistlerde önemli bir ilgi uyandırdı. Eski eserlerden pek azı böyle bir ümitle incelenmemiştir. Hiyeroglifler en sonunda sırlarını açıklayacaklardı.

Binsekizyüzlerde birçok bilgin kendilerini Rosetta taşını incelemeye ciddî şekilde adadı. Bunlar arasında Fransız Barthélemy, Danimarkalı Zoëga, İsveçreli Akerblad, İngiliz fizikçisi Thomas Young'ı sayabiliriz. Onlar süslü çerçevelerde, dikkörtgen bir hat üzerinde ki hiyerogliflerin kral isimlerini takdim ettiklerini keşfettiler. Young, Ptoleme'nin adının iki harfini deşifre etti. Fakat talihsiz öncellerinden daha fazla çözüme yaklaşamadı. Onların hepsi gibi, açıkca görmeyi engelliyen önyargılara takıldı kaldı. Diğerleri gibi

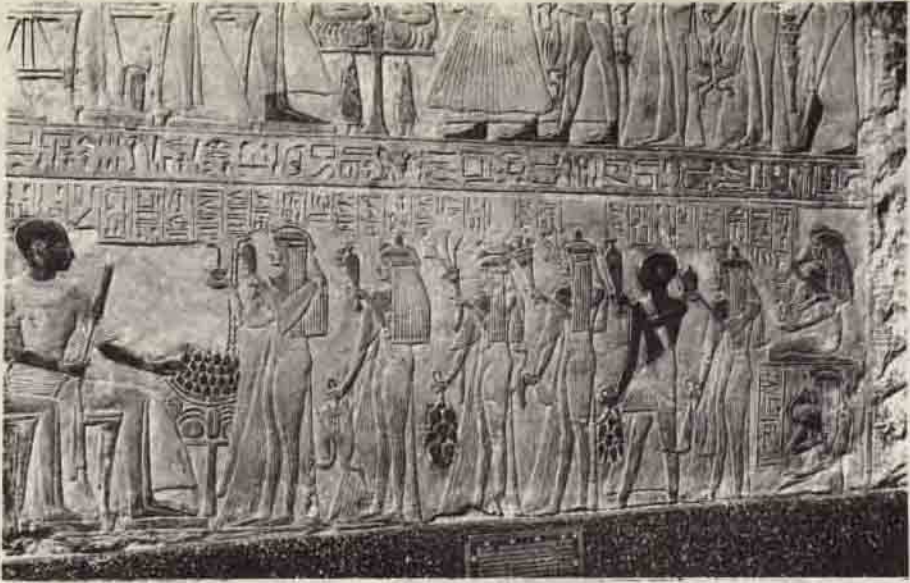
onun için de bütün hiyeroglif işaretleri bir ideogram, bir fikir açıklayan birer simge idi.

Hiyerogliflerin Şifrelerinin Çözümü :

O devirde doğu dilleri uzmanları Çin yazılarının yapısından etkilenmişlerdi. Çin'de yerleşmiş Jesvit aydınları Çin yazılarının bir şeyi yahut bir fikri temsil eden basitleştirilmiş resimler olan piktogramlardan, soyut şekilli ideogramlara kadar gelişmesini açıklamışlardı. Rémusat 1822 de yayınlanan *Çin Grameri* isimli kitabında bu hususu ortaya koymak üzereydi. Çin ideogram sistemi Champollion tarafından da kabul edildiği gibi hepsi aynı değerde ve bir biçimdeki işaretlerden oluşmuştur. Hiyeroglif sistemi işe, ona, tam tersine karışık bir tarzda görünmüştü. Bütün şekiller aynı değerde değildir. Bazıları ideogramdır. Diğerleri farklı anlamlara sahiptirler. Araştırmalarında *konuşulan* bir dil düşüncesi, "herhangi bir ses vermek gerektiği" düşüncesi ona yol göstermiştir. Bu kanaat kendisinde 1810 yılından beri geliyordu. Bu husus çok sonraları, 1858 de kardeşinin yayınladığı bir makalede belirtilmiştir. Bununla beraber birçok hiyeroglifin manasını, *bir esinlenme halindeyken*, keşittiğinde ve bir firavunun ismini tam olarak okuduğunda, heyecanı okadar fazla idi ki bayılmış ve birçok gün bilinçsiz kalmıştır. Neden sonra kendine gelince derhal akademinin daimi sekreterine, 27 Eylül 1822 tarihli meşhur "Mösyö Dacier'e Mektup"unu kardeşine dikte ederek keşfinin gününü tesbit etmiştir.

Yıllarca politik durumu, çabuk gelişen ve parlak kariyerlerinin sebebiyet verdiği kısıncılıktan dolayı Champollion hiyerogliflerin etüdü için kaçınılmaz bazı dökümanları düzenliylememiştir. Rosetta ilinin eski idarecisi ve İsere'nin valisi Joseph Fourier tarafından kendisine gösterilen ünlü basalt plakanın bir kopyasını görmesinden beri Rosetta taşını biliyordu. Bunun üzerinde de bir düzine kadar yıl geçmişti. Fakat ancak 1818 de en sonunda Rosetta taşının metinlerinden iki örneğe sahip oldu. Bir tanesi taşın üzerinden baskı ile alınmıştı. Bu halen British Museum'un hazineleri arasında bulunmaktadır. Diğer ise 1799 ile 1801 yılları arasında Fransız bilginlerinden kurulu bir komisyon tarafından hazırlanmıştı.

Aynı dönemde 1815 yılında keşfedilmiş Philae dikili taşının tabanına Hiyeroglifle ve Grekçe hakkedilen yazıtların bir kopyasına da sahip oldu. Kelimelerden birisi Rosetta taşındaki gibi aynıydı; Ptoleme. Diğer ise Kleopatrayı simgeliyordu. Grek yazılışından iki hükümdarın isimlerini, PTOLEME ve KLEOPATRA'yı anlıyorak

Eski Mısır'da her frask, her kabartma hiyeroglif veya hieratik yazı ile yazılmış "menkübe" si ile beraber bulunur. Yazıtlardaki bu özellik firavunlar zamanındaki günlük yaşamı büyük destanlar ve kralların hayatı kadar bütün ayrıntıları ile tanınmamıza yardım etmektedir. Yukarıda Floransa arkeoloji müzesinde sergilenen Ramses II. İleri gelenlerinden Ptahmes'in mezarından bir kabartma görülmektedir.

Champollion her iki kelimedeki müşterek üç işareti buldu. Birbirine uyanlar P, O ve L idi. T harfinin iki değişik şekline de işaret etti ve Kleopatra isminin sonundaki yumurta şeklinin dışı işareti olduğunu farketmişti.

Biraz önce 1818 Nisanında kardeşine yazdığı gibi bazı harfi tarifleri, bazı bağları ve çoğul oluşumunu keşfetmiş, fakat bunları bir yazıyı çözmeye yeterli bulmuyor, incelemelerine ve çabılarına devam ediyordu. Bu sırada mimar Huyot, Mısır'dan ona şimdiye kadar bilinenlerden tamamen farklı iki kelime gönderdi. Bunlardan biri bir çember ile başlıyordu. Champollion bunu ve dinsel dildeki güneşin adını Râ sesini veren güneş diski gibi tercüme etti, ikinci işaret doğumu işaret ediyordu. Burada kıptî dilindeki ve doğu dillerindeki derin bilgisi Champollion'a yardım edecektir. Arapça'da olduğu gibi kıptî dilinde de "mes" ms şeklinde yazılır. Champollion'un henüz tanıdığı üçüncü hiyeroglif Ptolemé adındaki son işaretinin aynıydı ve ês sesini karşılıyordu. Kelimenin tamamı "onu yaratan tanrı" yı simgeliyen Ramuses şeklinde okunuyordu. Aynı harfler ikinci kelimedede vardı. Champollion diğer bir firavunun adını deşifre

etti: Thut-ms-es (yahut Tutmes ve yahut daha sonra Tutmosis) Burada birinci işaret yazı tanrısı Tut'un sembolü kutsal kuş, Kara leylek'in işaretiydi.

Böylece hiyeroglifle yazılan her kelime en az iki tür işareten oluşuyordu. Birisi bir fikre, ötekisi de bir sese ait oluyordu. Champollion, sembolik işaretlerle fonetiklerin sırayla geldiği bir cebir kitabı gibi okunmasını teklif etti. Çok kısa süre sonra eski Mısır diliyle altmışdokuz kral ismi okumasını biliyordu. Bunların içindeki harflerle hiyeroglif fonetiğinin hemen hemen kesin alfabe-sini de tanzim etmiş bulunuyordu.

1822 ile 1824 yılları arasında Champollion anlamsal ve dil bilgisine ait göstergelerle demotik ve hieratik yazı şekilleri ve hiyeroglif işaretlerinin kullanılmasına ait tam ve ahenkli bir teori ortaya koydu. 1824 de yayınlanan *Eski Mısır'lıların hiyeroglif sisteminin özeti* isimli eserinde dört çeşit hiyeroglif belirtmiştir: sembolik işaretler, sese ait (fonetik) işaretler, fonetik tamamlayıcılar ve nihayet kelimelerin erkek / dişi; hayvan / bitki; canlı / cansız v.b. gibi genel cinsini belirleyenler.

Sembolik hiyeroglifler çok çeşitlidir. Kendi şeklini ifade eden ve basit bir resimle takdim

Fravunlar ülkesi Mısır'daki tutkulu bilgi toplama gazisi sırasında Champollion, Asuvan Barajının şimdiki rezervuarının menbe tarafında bulunan Ebu Simbel'e, Nil'in yuvarlarına kadar çıkmıştır.

edilenler: kedi, kuş, güneş, ay, yılan v.b. bir rumuzla şekillendirilenler: Örneğin güneş bir domuzlan böceği ile diğer yıldızlar yörüngelerinin dolaşıklığından dolayı bir yılanla temsil ediliyor, mesela koşma hareketi koşan bir adamla anlatılıyor.

Bilmece ve sesdeşlik

Fakat soyut kavramlar için Mısırlılar farklı iki prensibe başvuruyorlardı. Birincisi grafik bilmecelecileridir. Bunlar zamanımızdaki çocuk dergilerinde görülen bazı bilmecelere benzemektedir. Örneğin 'eter'i anlatmak için et resmiyle bir asker, er resmini yanyana koymak gibi. Diğeride sesdeşlik (homofoni) ilkesidir. Aynı şekil temsil ettiği eşyayı veya bu eşyanın isminin telaffuz edildiği sesi veyahut bu cismin adının ilk sessiz harfini, ilk harfin sesini işaret edebilir. Örneğin satranç tahtası bir piktogram ile basitleştirilmiş satranç tahtasıyla gösterilir ve 'men' diye telaffuz edilir, veyahut men sesi ikamet etmek fiili karşılığıdır. Öyleyse bu fiil ve ikamet etmek işi hiyeroglifte satranç tahtasıyla temsil edilebilir. Fakat bu diğer gösterilişten nasıl ayırt edilir? Grafik-bilmece veya homofoni ilkesiyle belirtildiği nasıl bilinecektir? Aynı sesle telaffuz

edilen kelime mi yahut şekil mi? Homofoniyi tanımak için Mısırlılar özel işaretler uydurmuşlardır. Bunlar çok zaman kelimedenden sonra yer almaktadır, fonetik tamamlayıcılar ve sayıları yirmidörttür.

Çok zaman fonetik tamamlayıcılar bir alfabenin başlangıcı diye düşünülür. Eski çağ yazarlarının söylediklerine göre alfabenin keşfini Mısırlılara atfetmek gerekecektir. Fakat ilk alfabe Mısır'da değil İbranililer, Suriyeliler ve Finikeliler'de görülmüştür. Belki de Mısır'daki yazıların etkisiyle oralarda gelişmiştir. Fakat bu husus doğrulanmamıştır.

Hiyeroglif yazısı nereden gelmiştir? Nezaman ve kimin tarafından sembolik ve fonetik işaretleri bu çok kullanışlı hale getirmiştir? İsa'dan üçbin sene öncesine doğru Mezopotamya'dan bir katkının varlığı düşünülmüştür. Fakat Sümerlilerin piktogramı değişik ilkeler üzerine kurulmuştur. İbranî yazısının hiyeroglif üzerinde etkisi var mıdır? Aksi de olmayacak mıdır?

Gerçekte hiyerogliflerin keşfi üzerinde pratik hiç bir şey bilinmemektedir. Günümüzde bilinen en eski Mısır yazılarından biri M. Ö. ikibinsekizyüz yılından önce yaşamış kral Narmer adına yapılmış bir ruj veya düzgül paleti üzerinde